

SZÉCHENYI 2020



**TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00012**

# **A helyi identitás és kohézió erősítése Sárosd térségében**

## **Helytörténeti tanulmányok**

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.



## Töredékek Sárosd múltjából

### ***A község múltja az újratelepítésig (1300 -1761)***

Sárosd neve 1300 óta adatolható. Ebben az évben nemesi névben fordul elő. Kétségtelen, hogy a nemesi név kapcsolatban áll az évszázadokon keresztül a vidékre jellemző mocsaras, ingoványos terepviszonyokkal. Tehát a sáros melléknévnek a d képzős származékából keletkezett a helység neve.

A helységen keresztül folyik a sárosdi vízlevezető csatorna, amely a község határát is átszeli. Ez a víz 1845-ig összefüggő vízfelületet képezett a Velencei-tó seregélyesi ágával, és az ággal együtt magával a tóval. Szabályozása után azonban a víz eltűnt az érből, de a csatorna határjelzőként szerepelt 100 esztendőn át a telkes gazdák és az urasági földek között. A Sárvíz szabályozása még azt is eredményezte, hogy az egész határban létező, egykor vadban és halban dúsz vizek az 1850-es évek végére eltűntek, azaz kiszáradtak, és bő füvet termő rétekké váltak. Ilyen területek voltak a következők: Kendertó, Kónyilapos, Hamvaylapos és a Téglató. Ez utóbbi mesterséges alakulat, és a feljegyzések szerint a téglagyári munkások csákánya ott a régi világ rejtélyes nyomait tárta fel. A Kendertóról azt tudjuk, hogy 1859-re már kiszáradt, és 1860-ban egy homokborította tófenék volt a helyén. A helység határa jórészt sík terület, maga a helység egy halom déli lejtőjén fekszik, tengerszint feletti magassága 114 méter. A magassági fixpont a katolikus templom falában vastáblán van elhelyezve.

A helység múltja a magyar középkor évszázadaiban a kunok történetével van összefüggésben. Sárosd és a határában fekvő Jakabszállás a hantosszéki kun kapitányság települései voltak. Sárosd 1417-ben került a világi birtokosok kezére. A helység határában fekvő Jakabszállás ekkoriban kiemelkedő szerepre tett szert, mert 1481-ben mezővárosi rangot kapott, ami évi három országos vásár rendezésének jogát is jelentette.

Jakabszállás a magyar középkor évszázadaiban élte fénykorát, melynek a városi rangot Corvin Mátyás király adományozta.

A 15 települést magába foglaló kun kiváltságos terület központja Hantos volt. A szállásterület feje a hantosszéki kapitány. A kun népek a 15. század közepéig a

megye társadalmába integrálódtak, de a török hódoltságig egy tömbben maradtak. Ma már csak a helynevek utalnak a kun szállásokra, mint Jakabszállás, Előszállás, Karácsonyszállás. Mátyás királyunk által kiadott oklevél szerint Jakabszállás várossá emelése - és ezzel együtt vásártartási kiváltsága - anyjának, Szilágyi Erzsébetnek a kérésére történt. Az oklevélben olvasható, hogy az uralkodó a település népének, lakóinak javát és hasznát tekintette, amikor évi három országos vásárt engedélyezett számára. Az országos vásárokat Szent Péter apostol székfoglalásának ünnepén, február 22-én, továbbá Keresztelő Szent János (június 24-én) és Szent Mihály arkangyal ünnepén (szeptember 29-én) tarthatták, míg a szabad hetivásárokat hetente a csütörtöki napokon. Az uralkodó egyben felruházta Jakabszállást mindazon kiváltságokkal, melyeket a szabad királyi városok a királyi birtokokon tartott heti és országos vásárokon gyakoroltak. A török hódoltság első évtizedében a jakabszállási lakosok legnagyobb része elmenekült a városból vagy elpusztult.

Sárosd földesurai közül a Sulyok és a széplaki Bottka családot ismerjük a 15-16. századból. A széplaki Bottka család kétségtelen a kun nemzetségek egyikének leszármazottja. A család a török időköt is átvészelte, és a hódoltság megszűnte után sárosdi birtokait sikerült visszaszereznie. Sárosd hódoltsági éveiből még azt tudjuk, hogy a 17. század közepén a sárosdi birtokról nem történt adózás a magyar fél részére. Ugyanis a török földesúr Sárosdon majorsági művelést folytatott, amely után a szerzett összes jövedelem a török földesurat illette meg. Az abai és a sárosdi török földesúr a hódoltság utolsó évtizedeiben ugyanaz volt, így a két község között határjelek nem is voltak ezekben az időkben.

Jakabszálláson 1546-ban a pusztá hasznélvezője Nászúk Monosztirlu tímárbirtokos, akinek rájái (parasztjai) nem voltak, a birtok jövedelme évi 730 akcse volt, s a földeket használók évente búza- és széna tizedet adtak a tímárbirtokosnak. A 16. században még négy török összeírást ismerünk Jakabszállásról, mégpedig 1559-ből, 1562-ből, 1580-ból és 1590-ből. Valamennyi összeírás más és más birtokost tüntet fel, így 1559-ben Rusztem pasa, budai beglerbéget, 1562-ben Musztafa tímárbirtokost. 1580-ban szultáni hászbirtok. 1590-ben a hasznélvező neve nem ismeretes.

Egy 1616. évi magyar oklevélben Jakabszállás a fehérvári prépost szálltára fenntartott birtok volt. A győri káptalan előtt Somogyi Mátyás jenői jobbágy vallotta, hogy Jakabszállás a fehérvári prépostság birtoka lett volna. Néhány évtizeddel

később (1656-ban) a Veszprém megyei törvényszéken Bottka Zsigmond kitiltotta birtokairól a karácsonyszállási és seregélyesi lakókat. A Bottka család Jakabszállás mellett a magáénak vallott a Báránd, Sárosd, Szolgaegyházát is.

A Bottkákat a török kiűzése után is Sárosd, Jakabszállás és Kispusztá tulajdonosaként találjuk. 1694-ben e pusztákat 20 esztendőre 275 forintért a székesfehérvári Vörös Pálnak elzálogosították. A záloglevelet Bottka Erzsébet, Bottka Julianna, Bottka Magdolna írták alá. 1696-ban Jakabszálláson 220 hold szántóterület volt. Ezt a szántót a török hódoltság utolsó évtizedeiben is művelték, azt a török földesúr sajátjaként kezelte, és utána a magyar földesúrnak nem adóztak a jobbágyok.

1696-ban a székesfehérvári kamarauradalom jószágigazgatósága felmérést végeztetett Sárosdon is. Megállapították, hogy itt is a földesúri jogokat a székesfehérvári Vörös Pál nemes úr gyakorolta. Tudjuk, a birtokok zálogjogon voltak Vörös Pál kezében, aki Sárosdot is a tulajdonostól, a Bottka családtól vette bérbe. Az 1694-ben kelt szerződés értelmében Bottka Erzsébet, valamint két testvére: Julianna és Magdolna húsz esztendőre elzálogosították Sárosdot. A Bottka nővérek Sárosdot örökös jogon bírt vagyonnak nevezték a zálogszerződésben. Ez utóbbira vonatkoztatható az a tény, hogy 1656-ban Pápán, a Veszprém megyei törvényszéken Bottka Zsigmond nevében kitiltották Sárosd földjeinek műveléséből a szomszédos falvak és puszták lakóit. Ebből a bírósági aktusból is arra lehet következtetni, hogy Sárosd a török idők alatt elpusztult, lakói elmenekültek, s így itt is, akárcsak Jakabszálláson seregélyesi, karácsonyszállási parasztok szántottak a határban és legeltettek a bő füvet adó területeken.

Egyébként 1696-ban Sárosdon mindössze 150 holdra becsülték a kamarauradalom emberei a szántóföldeket, míg a többi legelő volt.

Kispusztá és Perkáta között 1696-ban határjárást is tartottak, és ekkor a vitás határügyeket békésen oldott a meg egy Fejér vármegyei küldöttség: Meszlényi János alispán, Vörös János szolgabíró, Petrovicz Ferenc Veszprém megyei ülnök, Eszterházy Ferenc nagybirtokos, Wierth Ferenc, a székesfehérvári jezsuita rendház főnöke, mint a győri jezsuita kollégium ez ügyben teljhatalmú megbízottja. Itt állapodtak meg arról is, hogy Kispusztáról visszahajtják azokat az ökröket, melyeket Eszterházy cselédjei hoztak át a győri jezsuiták birtokáról, Perkátáról, a házfőnök

pedig gondoskodott arról is, hogy a perkátaiak által a kispusztai földekről elszállított gabonát visszaviszik Kispusztára. Ezután a határjeleket szemlélték meg a deputáció tagjai: a birtokosokat Wierth Ferenc házfőnök, továbbá a birtokok tisztartói képviselték.

A deputáció a bejárást „egy rác ember sírjánál” kezdte. E rác ember tragédiájára lehet következtetni arról, hogy a küldöttek megjegyezték, hogy a rác embert „még a belháború előtt itt fejezték le”, és ezen a kiemelkedő dombtetőn temették el, a sírra magas keresztet emeltek, s a kereszt tövében egy nagy követ is elhantoltak. Ezt a követ határjelnek ismerte el a deputáció. Ettől a határjeltől déli irányban haladt a küldöttség, és újra egy dombra ért, melynek tetején épületromokra bukkant. E romokról azt tartották, a helybeliek, hogy azok a régi templom romjai. Jakabszállás a török hódoltság megszűnése után nem települt újjá.

1699-ből arról értesülünk, hogy Sárosdra Heister Siegbert császári tábornok tartott igényt, Heister ezen a birtokon kívül még Lovasberényt, Ráckeresztúrt, Nadapot és Börgöndöt is magának követelte. A törökellenes háborúk során érdemeket szerzett császári tisztek és a kor hivatalnokai eséllyel pályáztak meg olyan birtokokat, melyek a hódoltságból kerültek vissza.

Ennek a törekvésnek vagyunk tanúi most Sárosdon is. A birtok jogos tulajdonosai azonban nem hagyták magukat kisémmizni: a Bottka család leányági örökösei nemcsak tiltakoztak az osztrák császári tiszt birtokszerző törekvései ellen, hanem történelmi joggal bizonyították örökségük jogosságát. A győri káptalan előtt megjelent Bottkák ellenvéleményüknek adtak hangot Sárosd elvétele miatt, és egyben bizonyították, hogy ők Sárosdon évszázadok óta birtokosok, hiszen nem másnak, mint az egykori kun kapitánynak, Thomannak a leszármazottjai. Ennek a tiltakozásnak egyelőre eredménye nem lett, mert Heistert még ebben az évben beiktatták a sárosdi birtokba. További vizsgálatok eredménye volt, hogy Heister végülis nem maradt meg ezekben a falvakban, és 1702-ben az egész sárosdi pusztaság már Eszterházy birtok.

A birtokszerző Eszterházy Ferenc Fejér vármegye főispánja volt. Az adásvétel Sárosdon kívül kiterjedt az ekkor már működő jakabszállási és a kispusztai gazdaságra is. Eszterházy Ferenc a Bottka család leányágának a birtokokért 2288 forintot fizetett ki 1722. június 23-án.

A sárosdi birtokok a törökellenes felszabadító háborúk idején eléggé elhanyagolt állapotban voltak, kevés helyi lakossággal. 1724-ben például sárkeresztúri parasztok művelik a sárosdi és a jakabszállási földeket. A szomszédos elég népes faluból mintegy hatvan parasztnak volt itt földje. A tizedadóból kiderül, hogy a 18. század első évtizedeiben főleg kenyérgabonát termeltek a pusztákban - tehát búzát, kétszerest, továbbá árpát, kölest és zabot. A pusztákat a 18.század első felében nem tudták benépesíteni. 1747-ben mindössze 11 család élt Sárosdon, a családtagok száma 58 volt.

A birtokot 1730-ban Eszterházy György kezében találjuk, majd a negyvenes évek végén Eszterházy Dániel tett lépéseket, hogy az allodiális szántók területét növelje. Ekkor már két részre oszlott a birtok, mert 1747-ben Eszterházy Jánosnét is a saját gazdaság kialakításának törekvéseiben találjuk. Eszterházy Jánosné földesasszonynak ebben az évben jelentős számú állatállománya volt a pusztán: tudjuk, hogy 120 szarvasmarha, 91 ló volt tulajdonában.

Az allodiális gazdálkodás megszervezése azonban igényelte volna a munkaerőt. A telepítési folyamat Sárosdon 1750 körül megkezdődött, de egyelőre eredménnyel nem járt. A telepesek néhány éves ittlétük alatt meggyőződtek a vidék kietlen voltáról, a mostoha természeti körülményekről, a nehéz megélhetési viszonyokról, és így közülük többen elköltöztek. 1752-ben például két család, 1754-ben pedig négy család tervezte az elköltözést Sárosdról. 1753-1754 telén az állatállomány nagyobb része elveszett, mivel teletetésüket a téli legelők hiánya miatt helyben nem tudták megoldani, így az állatok számára a Duna másik oldalán kerestek legelőket. Az állatok azonban a legelőről eltűntek, ami megmaradt, azt pedig el kellett adniuk, mert a lakosság kenyérhiányban szenvedett, s a kapott pénzen gabonát vásároltak. A sárosdiak egy levelében olvasható, hogy „sokan közülünk mindennap egy darab kenyérre is alig virradnak”.

A megélhetés nehézkes volta elűzte tehát az első sárosdi telepeseket, holott a földesúr kérésére a vármegye igyekezett őket mindennemű közteher alól mentesíteni. 1755. december 5-én a nemesi közgyűlés három szabad évet engedélyezett számukra. Ez annyit jelentett, hogy a parasztok három éven át az állami és földesúri terheket nem fizették.

1756. elején már érkeztek is új családok az elhagyott telkekre. A betelepítés azonban 1761-ig elhúzódott. Ebben az évben jelentősebb számú telepes család érkezett Sárosdra, akik már rendezettebb jogi viszonyok közé kerültek, s így a természet mostohaságával is megkísérelték a birkózást.

### ***A mezőváros kialakulása, fejlődése 1848-ig***

Sárosd a Mezőföld Fejér megyei részén a 18. század utolsó harmadától kezdve mintegy száz esztendőn át jelentős szerepet töltött be. A földesúri pusztaként számontartott település újranevesedése a 18. század közepén zajlott le. Az Eszterházy uradalom a népesség helyhez kötése érdekében is előtérbe helyezte a település fejlesztését. Ehhez azonban további, mégpedig tömeges telepítésre volt szükség.

A sárosdi telepítés lebonyolítását a földesúr Rátky Józsefre bízta, aki 1761-ben 30 jobbággal kötött szerződést. Ebben meghatározták a földesúrnak járó szolgáltatásokat. Az évi robotnapokat 30-ban szabták meg, és a robotnapokba beleszámították a hosszúfuvart. Például, ha a jobbágyoknak az adonyi hajóállomásra kellett robotban földesúri gabonát szállítani, azt négy napi robotszolgálatnak számolták el, és a Cseténybe kirendelt jobbágyok is négy, a Majsára fuvart vivők pedig három napot kaptak a munka teljesítésére. A földesúri tiszt kikötötte, hogy a robotszolgálatban a jobbágyoknak hat ökörrrel és jó gazdasági felszereléssel, erős szekérrel vagy lovaskocsival kell megjelennie. Amennyiben a kívánt állatlétszámot a jobbágy nem állította ki, úgy a robotnapok számát kevesebb időben számolták el.

Csetényből a jobbágyoknak fát kellett szállítani Sárosdra. A csetényi erdőben az erdész minden szekérre kimérte az elszállítandó mennyiséget. Ugyancsak a jobbágyok kötelességévé tették, hogy a majorsági földeken termelt gabonát és szénát takarítsák be, illetve rakják a majorban kazalba.

Az uraság a telkeseket census fizetésére kötelezte. Az egész telkes például 4 forint évi összeget fizetett. A jobbágy az uraság engedélyével a faluból elköltözhetett, de az eladott ház után 10 % illetéket fizetett be az uradalmi pénztárba.

A szerződés 11. pontjában a helységben letelepedni szándékozó cigánycsaládok jogi helyzetének szabályozására került sor. Közismert, hogy a cigányok kóborlásának

megakadályozása érdekében a kormányzat már tett intézkedéseket. A cigánycsaládoknak a falusi közösségekbe történő beilleszkedését egyes földesurak is támogatták. Többen engedélyezték letelepedésüket. Persze a cigánycsaládoknak vállalniuk kellett bizonyos úrbéres kötelezettséget, és azután rájuk is azok a szabályok voltak érvényesek, melyek a jobbágyságra általában. Ez az út a cigányok asszimilálása területén eredményesnek bizonyult, mert több száz cigánycsaládról tudunk, amelyek ebben az időben Fejér megyében szerződést kötöttek az uradalmakkal, azokban letelepedtek, és jobbágyokkal együtt teljesítették szolgáltatásaikat. Ezek a cigánycsaládok teljesen beilleszkedtek a falvak társadalmába, s lényegében egy generáción belül életmódjuk megváltozott, s felvették mindazon szokásokat, melyek a paraszti társadalomra egyébként jellemzőek voltak.

Sárosdon 1761-ben Kovács Istók, Kovács József, Kúti Mihály, Brukner Miklós fordultak kérelemmel az urasághoz, hogy tegye lehetővé letelepedésüket, mivel magukat családjukkal együtt örökös jobbágyságra adják. A falu lakóit is kötelezték, hogy a cigánycsaládok beilleszkedését zavaró körülményekkel ne akadályozzák. Az urasági tiszt házhelyeket jelölt ki számukra, ahol azok házaikat felépítették, kiadta telkeiket, amely után a szolgáltatásokat fizetniük kellett.

A telepítés befejezésének deklarálása után megindult a településnek mezővárossá történő kialakítása. Köztudott volt, hogy a mezővárosi státust elnyerni anyagi kötelezettséggel járt, s továbbá meg kellett lenni a legszükségesebb intézményrendszernek. Ez gazdasági, igazgatási, vallási és kulturális intézmény kifejlesztését követelte meg a földesúrtól és a helyi lakosságtól.

Eszterházy Imre - aki egyébként Cseszneken élt - már 1761-ben bejelentette Fejér vármegye nemesi közgyűlésének, hogy a telepítés lezárása után megindítja a mezővárosi státus elnyerésére az akciót, melyhez kéri a vármegyei hatóság támogatását.

A lakosság ezekben az években nélkülözések közepette élt. A helyi gabonakereskedő, Kovács József urasági közbejárásra kölcsönzött a sárosdi parasztnak terményeket. A gazdák azonban ezt a mennyiséget nem tudták neki a következő években sem visszafizetni. A kereskedő 1764-ben is lépéseket tett, hogy az adósokat a termények visszajuttatására rávegye. A jobbágyságot arra kötelezték,



hogy egy 20 pozsonyi mérős szántóföldet közösen műveljen meg, annak termését adják el, s így az évente felgyülemelő pénzt a mezőváros templomának építésére használják fel.

A lakosság zöme katolikus vallású volt, és lelki gondozása eddig Perkátáról történt. Ehhez a templomépítési alaphoz különböző büntetéspénzeket is csatoltak. A földesúri tiszt kijelölte a plébániaház telkét is. A jobbágyokat kötelezték, hogy az építkezésekhez a szükséges fát a cseszneki erdőben kitermeljék, és azt külön, a robotnapokon felül Sárosdra szállítsák. A mezővárosba gyakran érkeztek egyházi személyek, legtöbbször a fehérvári ferencesrendi barátok közül. Ezek ellátása a mezővárosi bíró feladata volt. Az első évtizedekben ugyanis plébánost a mezőváros nem kapott, s a lakosság lelki gondozása misszió útján történt.

Sárosd a mezővárosi státust Mária Terézia királynőtől 1761. október 20-án kapta meg. A kérelmező Eszterházy Imre földesúr volt, aki a királyi udvarhoz a helytartótanácsra keresztül juttatta el kérvényét.

A mezővárosi jog gazdasági előnyökkel járt. Sárosd évente négy vásár megtartására kapott engedélyt. A vásárnapok a következők voltak: május 1., június 27., augusztus 15., november 11. Ekkoriban az állatvásár napja nem eshetett egybe az élelmiszerek és az iparcikkek vásárának napjával, ezért Sárosdon az országos állatvásárokat a kijelölt napok előtti napon tartották meg. A vásártartási jog 1762. augusztus 7-én a mezővárosé lett, megváltásáért a város 1010 forintot fizetett ki a kancelláriának.

A telepítési szerződés érvénye, illetve az abban foglalt kedvezmények 1763-ban lejártak. A földesúr ezután magasabb szolgáltatásokat vetett ki a jobbágyokra, és egyben rendezte a falu birtoklási viszonyait, a közösségi életet. Ez év szeptember 5-én Eszterházy Imre Csesznekről megküldte a szerződést a sárosdi parasztnak. Eszerint rendezték a telki állományt. Ekkor egy egész teljes jobbágynek 40 pozsonyi mérő alá való szántóföldet adtak, a fél telkesnek 20, a negyed telkesnek 10 mérőt. Azonkívül adtak még a szántóföldekhez réteket is. Ez egy egész telkes számára 7500 négyszögöl volt, és ennek arányában kaptak kevesebbet a töredék telkesek is.

A szántóföldeket három dűlőben mérték ki a telkes gazdáknak. Az úrbéri állományhoz nem tartozó maradványföldeket is átadták a telkeseknek, ezeket dézsma alá vetették, és más szolgálattal nem tartoztak utánuk. A telkeseket heti robotszolgálatra kötelezték. Ez annyit jelentett, hogy az egész telkes hetente egy

napot az uradalomban volt köteles dolgozni, de ha az uraságnak gyalogmunkásokra volt szüksége, abban az esetben a heti egy napig tartó igásrobotot háromnapig gyalog munkára válthatta fel, amely ellen a jobbágy nem tiltakozhatott. Ez a szolgálati forma a jobbágy számára mérhetetlenül nehéz volt, mivel összes munkaidejének mintegy a felét igényelte.

A lakosságot a földesúr rendészeti szempontból is felügyelte. Kötelezte a gazdákat, hogy a házakat az akkor érvényes építési előírásoknak megfelelően alakítsák át. Ugyanis a telepítés utáni években még sok volt a földkunyhó és a ma putrinak nevezhető ház. Előírta, hogy a mezővárosban csak szilárd anyagból készített házak lehetnek, egyébként a földesúr megígérte, hogy a földesúri rendtartás ellenére hevenyészetten álló házakat szétdúlhatja. Elrendelte azt is, hogy minden házhoz kéményt kell építeni, és a kémény csak kőből épülhetett. Az építkezések anyagszükségletét az uradalom saját téglaegetőjéből biztosította. A téglákat a lakosságnak meg kellett vásárolni, mégpedig 3 forint ellenében kaptak 1000 darabot.

Az épülettűt a cseszneki uradalmi Bakonyerdőből hozták a lakosok. Az uradalmi tiszték kötelessége volt arra ügyelni, hogy mindenki csak a saját szükségletére való tégltűt és épülettűt kapja meg, és azzal a jobbágyok ne kereskedjenek.

Megjegyezzük, hogy hasonló tilalom alatt állott a maradványföldek bérbeadása is. Megtörtént ugyanis, hogy ilyen jellegű földeken idegenek, főleg állatkereskedők legeltettek. Az uraság a maradványföldeket a jobbágyság gazdaságának emelésére adta ki, és nem kereskedési célokra.

Eltiltotta az uraság a jobbágyság számára a nagyszámú birkatartást, és mindössze a magyar juhok közül 1000 db legeltetésére adott engedélyt. Ekkor rendeli el, hogy 1763. április 24-i g több ezer birkát a jobbágyság eladjon.

Intézkedett arról is, hogy a tó melléket a jobbágyok fűzfával ültessék be, hogy a későbbiekben sövényre és karóra helyben találjanak fát. Végezetűl a szerződés adatokat tartalmaz Sárosd további benépesítéséről. Ekkor újabb 30 házhelyet hasítottak ki az urasági földekből, melyekhez megfelelő számű és nagyságű telki földeket csatoltak. Az urasági tiszt szerint ezeket a házhelyeket és telkeket csak „jó marhás gazdáknak” engedik kiosztani, mert az a cél, hogy az uraság az igásrobot napok számát emelni tudja.

A szerződést a mezővárosi előjáróság aláírta, és ezzel el is fogadta. Az előjáróság a következő sárosdi lakosokból állt. Szabó bíró, továbbá Rakosz Péter, Rapai Lőrinc, Horvát Ádám, Horvát Mihály, Szöllősi János, Horvát Imre, Tótt György és Szegi Péter esküdtek.

1765-ből rendelkezésünkre áll egy sárosdi uradalmi számadás, amely szerint 482 mérő búza, 111 mérő árpa, 250 mérő köles és 300 mérő kukorica termett. Szalmás állapotban a gabona a következő mennyiséget tette ki: 1335 kereszt búza, 102 kereszt tavaszi búza, 38 kereszt rozs, 693 kereszt árpa. A ménesben 127, a gulyában 195, a juhnyájban 428 db állat volt.

1768-ban az úrbéri állomány felmérése során 54 telkes gazdát találtak a mezővárosban. Vagyoni megoszlásuk: 11 fél-, 21 egynegyed-, 12 egynolcad telkes, 5 házas-, 5 házzal nem rendelkező zsellér. A telki állomány mindössze 11 és fél telek, amely 35 és háromnegyed pozsonyi mérő nagyságú beltelekhez kapcsolódik. A telki állomány 408 hol d szántóföldből és 48 szekér szénát termő rétből állt.

A jobbágyterhek a mezővárosban a következők: szolgáltak évente 715 nap ígás vagy 1430 nap gyalogrobotot. A város előjárói elmondták még, hogy az 1763-ban tervezett heti háromnapos gyalogrobot végülis nem valósult meg. Fizettek még évente 45 forint censust, adtak 76 font fonást, 25 tyúkot, 153 tojást.

Az előjárók a vármegye emberei előtt feltárták a sárosdi jobbágyság rövid itteni tartózkodásának viszontagságait. A bíró Malomi Pál, továbbá Botos Pál, Horvát Mihály, Német János, Tótt György egyöntetűen vallották, hogy az első úrbéri szerződést 1761-ben kötötték meg az uraság emberével, de ennek értelmében csak két esztendőn át szolgáltak. A következő szerződés 1763-ban keletkezett, amely nagyobb terheket rótt a jobbágyságra. Ugyanakkor közölték a vármegye embereivel, hogy a legelőterületük kicsi, ezért kénytelenek más helységek határában legelőt bérelni.

A mezőváros határának egy részét mérnök mérte fel. Ezt a határrészt ekkor „rendezett földeknek” nevezték, míg a többi határrészen a felmérés hiánya miatt becsléssel állapítják meg a földek nagyságát. A jobbágyság azt kívánta volna, hogy ezek a határrészek is kerüljenek mérnök által „rendbeszedésre”. A robotról még elmondták, hogy a földesúri tisztek azt eléggé rendszertelenül kívánták, ami sokuknak kárára volt. Példának említették, hogy volt olyan hét, amikor minden nap az

uradalomnak kellett dolgozniuk. A terményadóról vallották, hogy 1765-ig tizedet adtak, azután a terhek emelkedtek, és már minden kilencedik kereszt gabona az uraságé lett. 1765 előtt kender és káposzta után nem is adóztak, de azóta ebből a terményből is kiadták az „urasági részt”.

Amikor az uraság a helységet meglátogatta, itt tartózkodása alatt a jobbágyságnak kellett fő élelmiszerrel ellátni. A jobbágyok közül azok, akik régebben a mezővárosban voltak, szabad költözködési joggal rendelkeztek, azok viszont, akik későbbben telepedtek le, már örökös jobbágyok voltak.

Az urasági tisztt ellen az előjáróknak több kifogásuk volt. Sérelmezték, hogy az elfogott és a tilosban talált marhákat az uraság elhajtotta, és darabját 1 máriás ellenében adta vissza. Neki tulajdonították azt is, hogy a sárosdiak nem jutottak bérelthez Jakabszállásban és Szerecseny - pusztán, hanem ezt idegenek szerezték meg.

1782-ben a mezőváros előljárósága a következőkből állott: öreg bíró Malomi István, törvénybíró Csekei János, esküdtek pedig Horváth István, Horváth György, Király György, Deák János, Rappai József, Tóth Gyula és Kis János voltak.

A mezőváros fejlődése eléggé lassú ütemű: 1774-ben 54 lakóházban 420 fő lakott, a jobbágyháztartások száma 80, a zselléréké 3, de található még 23 szolga és szolgáló lány, 5 kézműves és 1 kereskedő. A jobbágyok tulajdonában volt 82 ökör, 41 tehén, 98 ló, 54 sertés.

1784-ben már 68 ház állt a mezővárosban, melyekben 106 család élt, s a tényleges népesség száma 546 volt.

1786-ban a határszemle alkalmával a földeket első osztályúnak minősítették. 1785-ben Jakabszálláson még csak 19 fő élt 1 uradalmi házban, viszont 1838-ban a lakosság száma 161 fő volt. A sárosdi majorban állt egy kisebb urasági ház, továbbá istállók, magtár és egy szilárd anyagból épült kápolna. A kápolna mintegy 200 ember befogadására volt alkalmas. A kápolna kegyura, Eszterházy Imre, aki a kápolnabővítést már 1784-ben tervezte.

Úgy tűnik, hogy a telepítési szerződésben foglalt templom és plébánia felépítésére a lakosság nyomorúságos helyzete miatt nem került sor. Most kezdődött a kápolna bővítése, mert az anyagiakat a Vallásalap pénztára utalta ki a sárosdiaknak. A

bővítés 1788-ra megtörtént. A kápolnát Mária mennybevétele tiszteletére szentelték fel.

Iskola már a mezőváros megalakulása évében működött, bár erre csak következtetni tudunk, mert adatok 1770-ből állnak rendelkezésre. Ebben az évben a tanító - egyben a mezőváros jegyzője is - meghalt, aki 15 gyermeket oktatott. A tanító javadalma évi 12 forint, 20 mérő búza, 3 mérő őszi, 3 mérő tavaszi vetésterület, 1 szekér széna, két szobás lakás a mezővárosban, melyből 1 szoba volt a tanterem. 1783-ban a tanítás nyelve a magyar, a tanulók száma ezidőre 50-re gyarapodott. Ezt az iskolát a katolikus és a református szülők gyermekei egyaránt látogatták.

Itt kell megemlíteni azt a fontos tény is, hogy a sárosdi cigánycsaládok gyermekei is iskolába jártak. Igaz, a cigánycsaládok gazdasági helyzete konszolidált volt, hiszen valamennyien egynegyed telket műveltek. Bukmér Györgynek 1 lánya, Kuti Józsefnek 1 fia, Bédi Józsefnek az öt kisebb gyermeke közül 2, Kuti Pálnak 1 fia volt iskolás.

A 19. század első évtizedeiben a mezőváros mindennapjaiba is bepillantunk. Itt egy olyan közösség életét ismerjük meg, amelyben nincsenek köznemesek, kiváltságos egyének, és a polgárosodási folyamat nehezen indul. Úgy tűnik, hogy egy ideig a mezővárosi státus inkább csak az uradalomnak hozott hasznot, s a lakosság éppen a jobbágyi kötöttségek folytán vagyoniilag nemigen tudott emelkedni.

A vármegye még 1801-ben Sárosdra küldte egyik szolgabíróját, Zlinszky Imrét, hogy egy sárosdi katonaszökevény vagyoni viszonyait mérje fel. Zsíros János katona ugyanis felszerelésével együtt szökött meg a katonaságtól, így a kincstár kártérítésre kötelezte volna a családot. A szolgabíró azonban a Zsíros családnál nem talált olyan jellegű vagyont, sem ingóságot, melyet elárverezni lehetett.

A katonaságtól kívánt szabadulni a sárosdi Kovács Ferenc is. Az elöljáróság megkereste az Alvinczy ezredet, és azzal érvelt, hogy Kovács apósa elhalt, a gazdaságban nincs munkaerő, és ezért kérik Kovács leszereltetését.

1801-ben Csikós Józsefet és nejét, Hertelendi Annát sárosdi parasztleányok egy összeszólalkozás alkalmával megverték. Csikós az ügyet a megyei törvényszék elé akarta vinni, de ott azzal utasították el, hogy az ügyet először a szolgabírói szék tárgyalja. A szolgabíró a sárosdi parasztok közül Tóbiás Györgyöt, Tóth Pétert, Kis

Györgyöt, Rapai Józsefet, Gergely Györgyöt pénz-, majd botbüntetésre ítélte. A sértettek 25-25 forint fájdalomdíjat kaptak, a jobbágyokat pedig deresre húzták, és a falu szeme láttára egyenként 32-32 botütést kaptak. A szolgabíró az ügy elintézéséről a vármegyének beszámolt.

1803-ban a szentágotai bérlők a Garda-völgyön átvezető utat lezárták. Ez az út vezetett Szentmiklóásra. A bérlők ugyan az új utat kijelölték, de ez nagy kerülőt jelentett a közlekedőknek. Az ügy a vármegyei nemesi közgyűlés elé került, ahol megállapították, hogy az utat azért zárták le, mert a Garda-völgyben az útviszonyok különösen rosszak, az utak fenntartása sok munkába került. Kiküldték viszont a Garda-völgybe a vármegyei mérnököt, hogy a korábbi helyett megfelelő útvonalat jelöljön ki. „Ez az útvonal lehetőleg a völgy keleti részén húzódjék, mivel itt a birtok- és a terepviszonyok is megengedik az útvonal kiépítését” - hangzott a megyei utasítás. Az új út 1803. november végére készült el, és 5 öl szélességű volt.

Az uraság a földesúri ház körüli területen erdősített. Első ízben 1812-ben a terület keleti részét ültették be. Az ültetés sikerrel járt, és a sivatagos jellegű, homokbuckás terület gazdag erdőséggé változott. Ezen a részen mintegy 100 holdon fácánkertet rendeztek be, az erdőrészt Józseferdőnek nevezték. Az erdő közepén nyolc út találkozott, s az utak középpontjában a Diana-szobrot helyezték el. A szobron a következő felírás volt olvasható: „Palude pie mota ecce Josephina sylva.” (azaz: A mocsarat kegyesen megszüntetve; íme a Josephini erdő.). A szobron még több felirat is található: a második részén „successores carpant nepotes” - (az utódok tiszteljék az ősoket); harmadik részén: „devotissimus I. E. posuit” - (tisztellel létesítette E. I.); a negyedik részen „industria constante labore” - (szorgalmasan, állandóan dolgozzál); az oszlop tetején pedig körkörösén a következő felirat volt olvasható: „Illustrissimae Dominae Comitissae Viduae Pauló Esterházyanae, Natae Comitissae Csáky” - (a legkiválóbb úrnőnek, gróf Esterházy Pál özvegyének, született Csáky grófnőnek).

Az uradalom az erdőben két halastavat is létesített. Ezek azonban a Sárvíz lecsapolása következtében elvesztették a víznyerési lehetőséget, és kiapadtak. A déli tó mellett állt a „Fekvő Diána” emlékkő, melynek kőlapján a következő felirat volt: Gróf Csáky Josefa - Gróf Esterházy Pálné - Nemes jó szive - Szép lelke - Munkás élete - Özvegyi magányán - Pusztá Sárosdot - Újra teremtvén - Az egész

környékinek - Kiesb tekintetet adott - Hálaadó tisztelet jeléül. Örök emlékül tette - Gróf Esterházy Imre 1819.

1820-ban egy második erdő ültetésére is sor került, melyet ugyancsak Eszterházy Josepha kezdeményezett. Ez az erdő rész a „szolgaegyházi erdőcske” elnevezést kapta.

Nemesi lakossága Sárosdnak nem volt. Az urasági család pusztasárosdi kúriájában azonban a kiszolgáló személyzet a helyi lakosságból tevődött össze. 1828-ban özvegy Eszterházy Pálné élt Sárosdon, és a nemesi összeírás mindössze még két nemes urat említ: az egyik a tanító, a másik a katolikus plébános lehetett.

Ugyancsak ebből az évből származik az az adat is, hogy a mezővárosban 74 ház állt, s ezekben 44 telkes jobbágy- és 30 zsellércsalád élt. A zsellérek megélhetése a helyi uradalomban biztosított: aratást vállaltak, takarmányt kaszáltak, csépeltek és a gabonát nyomtatták. Az uradalom 1821-ben a közös legelőt elkülönítette, és annak egy részét a jobbágyok kapták meg. Az úrbéres telkek száma 1848-ig már nem változott: 1830-ban nem egészen 13 egész telek volt Sárosdon.

1841-ben a házas zsellérek arról panaszkodtak, hogy az uradalom őket is a telkesekhez hasonlóan igásrobot szolgálatra kötelezi, holott nekik ez a törvény értelmében sem kötelező. Említik, hogy ezután a gyalogrobotot hajlandók csak elvégezni.

Az 1840-es évek közepén egymást követően rossz volt Sárosdon a termés, és 1846-ban éhínség lépett fel. Különösen a zsellérek helyzete vált kritikussá. A birtokosok az aratórészt pénzben fizették ki, mivel alig termett gabona, ugyanakkor a burgonya is fertőződött, és alig termett. A nyári keresetből a zsellérek mindössze 3-4 mérő gabonát tudtak vásárolni, mivel a búza ára igen magas volt.

Ebben az évben a sárosdi zsellérek a jakabszállási uradalomban dolgoztak, arattak és ők végezték a nyomtatást is.

A jakabszállási uradalomban a 19. század első felében tökéletes üzemszervezési folyamat ment végbe. A puszták bérője, Horhy Mihály a gazdaságban váltógazdálkodást vezetett be. Korábban főleg a külterjes állattenyésztés volt a fő foglalkozási ág Sárosdon és a pusztákon. Horhy nevéhez fűződik az istállózó állattenyésztés meghonosítása, a rendszere s trágyázás bevezetése, a nagyüzemi

kukorica termesztés kialakítása. A majorsági kukoricatermelés Horhy példája nyomán kezdett elterjedni a Fejér megyei uradalmakban, de a gazdaságszervezés területén végzett munkáit is példamutatónak tekintették.

A kukoricát természetesen ismerték a falvakban, a pusztákban, de csak kis területeken termesztették. Néhol csak annyit ültettek kukoricából, mint amennyit a virágokból volt szokásos. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a kukorica ápolása rendkívüli munkaerőt igényelt, melyet kézierővel ekkoriban nemigen tudtak elvégezni. A kukoricát a tenyészidő alatt többször kellett kapálni, majd ritkítani (egyelni), de szedése is nehéz volt. Horhy a kapálás nagyobb részét ekézéssel kiiktatta, a vetést pedig az ősszel mélyen szántott és jól trágyázott földbe tavasszal végezte el.

A sárosdi iskoláról az 1840-es években kapunk újra hírt. 1841-ben a tanulók száma 54, akik valamennyien látogatták az iskolát. A tanító, Závodszy István szerint a tanulók a pusztákról bejárnak az iskolába. A tanterem elég szűknek bizonyult. Az iskola fűtését a mezőváros költségére végezték, a könyveket a szülők vásárolták, a papírt a helybeli lelkész adta, a padokat a mezővárosi költségvetésből készítették. A tanító jövedelme: a város évente fizetett 20 forintot, 8 font húst, 8 font sót, 22 font fagyút, 2 öl szalmát, 1 öl fát, 2 akó bort, párbérben a szülők 1 véka búzát adtak, ami összesen évente 100 vékát tett ki. A tanító magyar nyelven oktatta a Bibliát, a keresztény tudományt, olvasást, írást, számolást. Az épület rozzant állapotú, így már 1841-ben javításra szorult volna.

1841-ben iskola működött Jakabszálláson is, ahol a tankötelesek száma 65, bár ezeknek csak mintegy egyharmada látogatta az iskolát. Az iskola fenntartója a földesúr, aki a tanítót, Lénárd Jánost fizette.

1850-ben 16 fő élt Jakabszálláson. Ők voltak az állandó lakosok. Ugyanebben az évben idénymunkások nagy számban tartózkodtak Jakabszálláson: a 315 fő idénymunkás az osztrák birodalom tartományaiból érkezett ide. A jakabszállási uradalom 2670 holdat tett ki. Az uradalom 12 táblába volt beosztva, egy-egy tábla 222 és fél holdat foglalt magába. A puszta közepén épült fel a major, ahol csinos urasági és majorsági épületek álltak.

A 12 táblára osztott uradalmat fák környékezték, és valamennyi táblát jó közlekedési út kötötte össze a majorral. A nagybirtokos, Eszterházy János és örökösei váltógazdaságot folytattak, ahol a növénytermesztés mellett az állattenyésztés is



igen szép eredményeket mutatott fel. A ridegmarhák tömeges tenyésztésével felhagytak, és a szarvasmarhákat istállózták, szántóföldön termelt takarmánnyal etették. A legelőterület az 1840-es években erősen megcsappant. A pusztá története a tőkés társadalmi fejlődés 100 esztendeje alatt összefonódott Sárosd múltjával.

Amint az eddig elmondottakból láttuk, Sárosd a Fejér megyei mezővárosok sorába elég korán lépett. A megyének ezen a táján - Adonyon kívül - a 18. század közepén nincs más mezővárosa, így Sárosd gazdasági centrum szerepe elég korán kialakult. Az Eszterházy uradalom itt rendezte be a birtokközpontot, amely a helység igazgatási szerepét növelte, és ehhez járult a már említett vásártartási jog gyakorlása, s így a Duna-Sárvíz közötti résznek kereskedelmi központjává alakult.

A Sárosd környéki birtokok elég tekintélyes mennyiségű gabonát termeltek, és a nagy kiterjedésű legelőkön számtalan állatot legeltettek. Vásárain a többi között a Zichy, az Eszterházy, a sárkeresztúri prépostsági (majd püspöki), az előszállási uradalmi, a Batthyány birtokokon előállított termékek jelentek meg, itt voltak a bogárdi, a keresztúri, a tinódi, szolgálgyházi, a rácalmási, a cecei, a vajtai, az alsószentiváni közbirtokosok, parasztok, mesteremberek is termékeikkel, portékáikkal.

Sárosd mezővárosi státusa 1848 után még 23 évig fennállott, és csak a községi törvény hatálybalépésével enyészett el. Bízást állíthatjuk, hogy Sárosd 110 esztendei mezővárosi funkcionálása a település múltjának egyik legszebb fejezete.

### ***Sárosd az 1840-es években***

Fejér megye déli, gabonaövezetében kialakult mezőváros népességét, gazdasági erejét tekintve nem emelkedett ki a környező úrbéres és közbirtokossági falvak sorából. A polgári forradalom kirobbanásáig mezővárosi rangot, vásártartási jogot kapott 15 település közül Sárosd a lakosság létszámát illetően a rangsor utolsó helyét foglalta el. Azonos szinten állt a megye észak-nyugati erdőövezetében fekvő Isztimér mezővárossal, amelynek lakossága 1.153 fő. Sárosd belterületén 811, a külterületen pedig 222 fő élt. (Csillagmajor népessége 50 fő, Szárnyasmajoré 16, Jakabszállásé 156). Ez nem területének népességeltartó erejével függött össze, hanem az úrbéres, a majorsági birtoktesttől elkülönített földek mennyiségével.

Sárosdon az úrbéres jobbágyok által használt terület alig haladta meg a 12 egésztelket. Módos jobbágygazdaságok sem alakultak ki, fél- és negyedtelkesek alkották a helyi tehető réteget.

Az úrbéres gazdaságok stagnálásával ellentétes folyamat bontakozott ki az uradalomban: az Esterházyak jakabszállási és pusztasárosdi majorságában megkezdődött az áttérés a váltógazdálkodásra, az istállózó állattartásra. A feudalizmus utolsó évtizedeiben a házi kezelésbe vont földek területe meghaladta a 9 ezer holdat (1 hold 1200 négyszögöl), ugyanakkor a jobbágyok használatában levő földeké nem érte el az 1000 holdat. Állandósult az uradalom és a jobbágyok ellentéte, az úrbéresek földjeik birtokosává akartak lenni, a zsellérek pedig földet követeltek, az úrbéresekhez hasonló státus elnyeréséért szálltak síkra.

Fejlődő uradalom és stagnáló jobbágygazdaság jellemezte a feudalizmus utolsó esztendeit, s a polgári forradalmat közvetlenül megelőző esztendőök rossz gabonatermése válságba sodorta az úrbéres gazdaságokat, a zsellérek között pedig éhínséget eredményezett.

Az 1840-es évek közepétől feszült helyzet alakult ki a mezővárosban: a jobbágyfelszabadítás megvalósítása, a tized, a robot eltörlése, a közteherviselés hatotta át a közgondolkodást. A lakosság politikai tájékozódását a megyei reformpárti nemesség, különösen Madarász József, Madarász László, Salamon Lajos és Fiáth István segítette. A cecei, az alapi és az abai liberális nemesek a földművelőket a szükséges társadalmi változások lényegével ismertették meg. A mezőváros lakóinak többsége fogékonnyá vált a politikai küzdelmek iránt. A reformkori országgyűlések, a megyei közgyűlések „a politika sáncaiból kivetettek” körében is érdeklődést keltettek.

Nemcsak a reformkori törekvések motiválták a forradalmi helyzet kialakulását, hanem az egyre mélyülő gazdasági válság, amely a polgári forradalmat közvetlenül megelőző években tetőzött. Sárosd földműveseit a rossz gabonatermés sújtotta, néhány esztendő átlagosnál mostohább éghajlati viszonyai válságba sodorták a jobbágygazdaságokat. S az is nehezítette az életkörülményeket, hogy a feudális terhek és szolgáltatások változatlanok maradtak, nem követték a lakosság teherbíró képességének csökkenését. Sőt, az állami és a megyei adó szigorú behajtása a szociális nyomorúság elmélyülését segítette elő (a sárosdiak 1847-ben 534 Ft állami és megyei adót fizettek).

A parasztság már-már elviselhetetlen helyzetét, egyes rétegeinek nyomorát az 1846 őszen általánossá vált éhínség fokozta. A nyomor, az ínség, a koldusok nagy száma a feudális viszonyok ellentmondásaira - minden korábbinál határozottabban - hívták fel a figyelmet.

A gazdasági válság politikai válságba torkollott. Az uralkodó osztály, a konzervatív arisztokrácia megrettent, az ínség következtében fellépő mozgalmaktól tartott. Fejér megye nemesi vezetői 1846 végén gyors intézkedéseket léptettek életbe. Felmérették az éhezők számát, a földbirtokosok gabonakészleteikből vetőmagot, „ínséggabonát” osztottak, egyes uradalmak munkalehetőséget is biztosítottak. Azonban tüneti kezeléssel nem lehetett orvosolni a nyomort.

1847 tavaszáig tovább romlott a helyzet. Egyértelművé vált, hogy a zselléreket, negyed- és nyolcadtelkeseket sújtotta leginkább az ínség. A telkesek - vetőmagjuk nem lévén - elmaradtak az őszi vetésekkel. A zselléreknél, akik létfenntartásuk nagy részét aratással biztosították, életkörülményeiket az súlyosbította, hogy 1846 nyarán nem aratórészt, hanem pénzért vállalták a gabonabetakarítást. Munkabérükért, az élelmiszerárak rohamos növekedése miatt, csupán 3-4 mérő búzát vásárolhattak (egy pozsonyi mérő búza 62,5 liter). A székesfehérvári piacon a búza pozsonyi mérője 17-18, a rozsé 16 forint volt.

Ugyanakkor a gabona mellett a legfontosabb élelmezési cikk, a burgonya hozama is jelentősen csökkent, ismeretlen „betegség” támadta meg, elrothadt a földben.

Válságos helyzet alakult ki Sárosdon és a környező településeken is. Adonyban és Perkátán - az összeírás bizonyága szerint - 4387 lakos éhezett. Az ínségesek a környező helységekből kerestek munkát, kéregettek, koldultak. De megsegítésükre készek voltak az uradalmak is, 500 pozsonyi mérő gabonát osztottak ki közöttük. A rászorulókra átlagosan 7,1 liter gabona jutott.

Segélyre szorultak a sárosdi zsellérek is; közel 250 fő helyzetén azzal segített a mezőváros földesura, gróf Eszterházy László, hogy Jakabszálláson munkalehetőséget biztosított. Azonban a jobbágyok sürgető kérésére, a vetőmag biztosítására nem adott határozott választ.

**Képmelléklet**



A település címere





Az Esterházy-kastély